

ESTUDIS LUL·LIANS (1978-2019)

ANTHONY BONNER

COL·LECCIÓ BLAQUERNA, 14

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Universitat
de les Illes Balears

Estudis lul·lians (1978-2019)

Barcelona – Palma
Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears
Col·lecció Blaquerna, 14

COL·LECCIÓ BLAQUERNA

CONSELL ASSESSOR

Sadurní Martí (Universitat de Girona), Tomàs Martínez (Universitat Jaume I, Castelló), Josep Pujol Gómez (Universitat Autònoma de Barcelona), Viola Tenge-Wolf (Raimundus-Lullus-Institut), Marta M. Romano (Officina di Studi Medievali, Palerm), Jordi Gayà (Maioricensis Schola Lullistica).

CONSELL EDITOR

Maribel Ripoll Perelló (Universitat de les Illes Balears) (secretària), Joan Santanach (Universitat de Barcelona), Lluís Cifuentes (Universitat de Barcelona).

Pere Rosselló (Universitat de les Illes Balears), Albert Soler (Universitat de Barcelona), directors.

CÀTEDRA RAMON LLULL
PROGRAMA BLAQUERNA
D'ESTUDIS LUL·LIANS.

Estudis lul·lians (1978-2019)

Anthony Bonner

Edició a cura de LOLA BADIA i EUGÈNIA GISBERT

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Universitat
de les Illes Balears

SUMARI

Ramon Llull i la seva Art segons Anthony Bonner, per Lola Badia	9
Nota editorial.	32
Abreviatures.	33

PART I. EL PAPER DE L'ART LULLIANA

1. L'Art lul·liana com a autoritat alternativa	37
2. L'Art de Llull com a alternativa a l'aristotelisme parisenc	57
3. Ramon Llull, un autor sempre innovador i sorprenent.	69
4. La gènesi de l'Art de Ramon Llull: un instrument de conversió entre «ciència» i «amància».	83

PART II. LLULL COM A AUTOR

5. Ramon Llull i el rebuig de la tradició clàssica i patristica	109
6. Ramon Llull: autor, autoritat i il·luminat.	127
7. Reducere auctoritates ad necessarias rationes	151
8. A background to the <i>Desconhort</i> , <i>Tree of Science</i> , and <i>Apostrophe</i>	179

PART III. ANTHONY BONNER I ALBERT SOLER: PENSAMENT DIAGRAMÀTIC

9. La <i>mise en texte</i> de la primera versió de l'Art: noves formes per a nous continguts	193
10. Les figures lul·lianes: la seva naturalesa i la seva funció com a raonament diagramàtic	215
11. Les representacions gràfiques al <i>Llibre de contemplació</i> de Ramon Llull . . .	247
12. La representació de l'arbre en l' <i>Arbre de ciència</i> de Ramon Llull	285

13. Representació gràfica i ècfrasi en l'obra de Ramon Llull	301
--	-----

PART IV. ASPECTES HISTÒRICS, FILOLÒGICS I INTERPRETATIUS

14. La situació del <i>Llibre del gentil</i> dentro de la ensenyanza luliana en Miramar	339
15. L'aprenentatge intel·lectual de Ramon Llull	347
16. Ramon Llull i Mallorca.	357
17. L'apologètica de Ramon Martí i Ramon Llull davant de l'Islam i del judaisme.	369
18. Ramon Llull and the Dominicans	387
19. Ramon Llull i l'elogi de la variant	401
20. Més sobre el mot i el concepte de «dignitats» en Ramon Llull	417
21. The structure of the <i>Arbor scientiae</i>	427

PART V. LUL·LISME I ALTRES TEMES

22. El lul·lisme alquímic i cabalístic i les edicions de Llätzer Zetzner.	447
23. El arte luliana como método, del Renacimiento a Leibniz	473
24. Estadístiques sobre la recepció de l'obra de Ramon Llull	489
25. Els <i>Introductoria Artis demonstrativae</i> : una obra autèntica?.	499
26. A Brief History of the <i>Llull DB</i> and Its Derivatives	517
27. Qui té por de Ramon Llull?	535
<i>Índex de làmines en color</i>	549
<i>Índex d'obres lul·lianes i pseudolul·lianes citades</i>	551
<i>Índex d'antropònims i d'obres</i>	557

RAMON LLULL I LA SEVA ART SEGONS ANTHONY BONNER

I. MATERIALS TRIATS DE L'OBRA DE BONNER

Es vint-i-set treballs que el lector té a les mans recopilen en format llibre les aportacions lul·lianes d'Anthony Bonner que no tenen cabuda ni a les *Selected Works of Ramon Llull* (1985) / *Obres selectes de Ramon Llull* (1989) ni a *The Art and Logic of Ramon Llull. A User's Guide* (2007) / *L'Art i la lògica de Ramon Llull. Manual d'ús* (2012).¹ Aquestes dues publicacions representen una part molt destacada de les innovacions que, com escriu Bonner mateix, en els darrers cinquanta anys

[...] han creat un Llull [...] complex i conseqüent, han intentat explicar la interrelació (i la unitat bàsica entorn de l'Art) entre l'enorme diversitat dels temes que va tocar, i han mostrat la seva consciència dels problemes que li podrien comportar les novetats (sobretot lògiques) que proposava per tal de demostrar els articles de la fe com a única manera de convertir musulmans i jueus.²

Ha estat un esforç col·lectiu d'investigadors com Tomàs i Joaquim Careras Artau, Frances Yates, Robert Pring-Mill, J. N. Hillgarth o Jordi Gayà; d'institucions com el Raimundus-Lullus-Institut de la Universitat de Friburg, que ha publicat una trentena de volums de l'obra llatina de Llull; de les NEORL, Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, que ha posat en circulació una quinzena de noves edicions crítiques de l'obra catalana, i de la re-

1. *Selected Works of Ramon Llull (1232-1316)*, ed. Anthony Bonner, 2 vols., Princeton: Princeton University Press, 1985; versió catalana: *Obres selectes de Ramon Llull (1232-1316)*, ed. Anthony Bonner, 2 vols., Palma: Moll, 1989. Anthony Bonner, *The Art and Logic of Ramon Llull. A User's Guide*, Leiden-Boston: Brill, 2007; versió catalana: Anthony Bonner, *L'Art i la lògica de Ramon Llull. Manual d'ús*, trad. Helena Lamuela, Barcelona-Palma: Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears, 2012 (Col·lecció Blaquerna, 9).

2. Vegeu, més avall, l'article 27, 538.

vista *Estudios Lulianos / Studia Lulliana*, de la Maioricensis Schola Lullistica, fundada el 1957. Bonner puntualitza que el nou Llull pensador, teòleg de la missió, creador d'un sistema lògic alternatiu, contemplatiu i escriptor vernacle, arracona i desacredita la vella figura

[...] d'un Llull ingenu, impulsiu i poètic, que no tocava de peus a terra; en definitiva, d'un *idiota et illiteratus*, com li deien en el Renaixement.³

Els malentesos entorn de Llull no deixaran de circular perquè no hi ha mala herba més vividora que els llocs comuns encartonats, però no serà perquè Bonner no hagi fet tot el possible per desmentir-los. Després de les *Selected Works* i de l'*User's Guide*, en el món d'expressió anglesa —és a dir, al món en general— hauria de fer vergonya topar amb el que Martin Gardner va escriure el 1958 a propòsit de Llull, descrivint-lo com un

[...] troubadour who sang his passionate love songs to his Beloved and twirled his colored circles as a juggler twirls his colored plates.⁴

L'altra aportació de Bonner, la Llull DB, <<http://www.ub.edu/llulldb/>>, és una base de dades biobibliogràfica consultable a la xarxa des del 2002 en accés obert que també forma part del nou Llull —el Llull avui estàndard en l'àmbit acadèmic. Com que no l'envolta cap misteri ni s'hi interposa cap barrera, qui estigui interessat a saber qui era i què feia Ramon Llull pot entrar tot d'una al cercle dels iniciats. Tot li vindrà a la punta dels dits: obres —originals i apòcrifes—, catàlegs —antics i moderns—, manuscrits —molts amb descripció codicològica i en imatge—, bibliografia —amb enllaços per localitzar els textos i baixades directes en alguns casos—, inventari de lul·listes des del segle XIV i documentació conservada.

El primer article bonnerià registrat a la Llull DB és de 1977, «Problemes de cronologia lul·liana». És un article que, com d'altres que queden absorbits dins dels llibres de l'autor, no es reproduïx aquí: el seu contingut va alimentar el catàleg lul·lià de Bonner. L'article més antic que s'ofereix és de

3. Ibid.

4. Ibid., 536. Pateu atenció: Llull no va escriure ni una sola cançó d'amor al seu Estimat, els colors no afecten les figures, sinó les lletres o els mots que els cercles porten escrits, i només dues de les figures circulars de Llull són giratòries. «Lullum ante quam conoscas non despicias», Bonner, *The Art and Logic*, 303-305.

l'any següent, «La situación del *Llibre del gentil* dentro de la enseñanza lulliana en Miramar», que ocupa el lloc catorzè. Quan va publicar aquest article Bonner tenia quaranta-nou anys. Sobre el que havia fet abans, basta recordar que va néixer a Nova York el 1928, que va estudiar composició a la Universitat de Harvard i va exercir de crític musical i compositor al seu país d'origen. Convé destacar l'arrelament de Bonner a Mallorca, on es va instal·lar als anys cinquanta del segle passat després d'una estada a França. Els seus tres fills s'han criat a l'illa, concretament a Puigpunyent, que és on Eva i Anthony Bonner van residir durant tres dècades. A banda d'integrar-se en el camp dels estudis lul·lístics, des de Mallorca estant Bonner ha practicat la música de cambra, l'ecologisme, la botànica i l'activisme cultural a l'entorn de l'editorial Moll i de la Universitat de les Illes Balears, que el va distingir el 2016 amb un dels tres doctorats *honoris causa* que ha merescut.⁵ L'article més recent del present volum és del 2019, «Els *Introductoria Artis demonstrativae*: una obra autèntica?», situat al lloc que fa vint-i-cinc. Els *Estudis lul·lians* de Bonner del present volum cobreixen un recorregut de quaranta-un anys de dedicació atenta i continuada des del seu obrador personal.

II. DEL CAOS ALS COSMOS: A LA RECERCA DE COM FUNCIONA L'ART

Des del moment que va aterrar als estudis lul·lians, Bonner va sentir el repte d'entendre com funcionava l'Art. A Mallorca va poder contactar amb estudiosos i documentalistes vinculats a la Maioricensis Schola Lullistica o a la Biblioteca March, i també amb hispanistes britànics com Robert Pring-Mill o Jocelyn N. Hillgarth; al Raimundus-Lullus-Institut de Friburg va trobar especial acollida en Charles Lohr els anys en què en va ser el director. Els agraïments

5. Per a més informació sobre l'autor: Maribel Ripoll, Joan Santanach, Lola Badia, Albert Soler i Francesc Tous, «El Ramon Llull d'Anthony Bonner: cinc apunts i una bibliografia», *Randa* 68 [= *Homenatge a Anthony Bonner* II], 2012, 5-26; la «Laudatio» de Joan Miralles, dins *Ramon Llull i el lul·lisme: pensament i llenguatge. Actes de les jornades en homenatge a J. N. Hillgarth i A. Bonner*, eds. Maribel Ripoll i Margalida Tortella, Palma, 2011 (Col·lecció Blaquerna, 10), 13-19; la conferència de Lola Badia «Ramon Llull i Anthony Bonner», pronunciada el 3 de desembre de 2019 a la Càtedra Ramon Llull de la Universitat de les Illes Balears, <<https://catedraramonllull.uib.cat/seccions/Materials-de-les-activitats/>>, i l'entrevista de Josep Maria Espinàs a l'espai *Identitats* de TV3 del 23 de març de 1988, en línia des del 3 de maig de 2010, <<http://www.tv3.cat/videos/2874430/Anthony-Bonner>>.

dels llibres de Bonner ressenyen amb detall els deutes amb les persones que el van ajudar a introduir-se en Llull i el seu entorn. Crida l'atenció que Bonner dediqui *The Art and Logic / L'Art i la lògica* conjuntament a Robert Pring-Mill, l'autor de l'imprescindible *El microcosmos lul·lià*, i a David Rosenblatt, un nom desconegut per als lul·listes. Rosenblatt era un matemàtic que estava «convençut que Llull encara no ha trobat el lloc que li pertoca en la història de la lògica».⁶ I és que l'interès de Bonner per la dimensió lògica —i també matemàtica— de l'Art ha estat un estímul fonamental de la seva recerca.

El 1954 Frances Yates havia escrit que «l'Art lul·liana encara roman en el misteri com una gegantina muntanya no conquerida».⁷ Bonner va fer el cim el 2007 i, veient que s'hi havia posat el 1977, queda clar que l'ascensió requeria una colla de campaments base. Calia tenir el terreny apamat i endreçat. Tot el terreny: la biografia, la cronologia, les obres i la transmissió manuscrita i impresa, la bibliografia crítica, els catàlegs, les falses atribucions. Posant ordre a tot aquest descomunal cúmulo d'informació Bonner va produir les *Selected Works / Obres selectes*, la Llull DB i les seves edicions dels *Llibre del gentil* i de la *Lògica nova* per a la sèrie NEORL. Les *Selected Works / Obres selectes* situen l'Art al centre de l'obra de Llull, inclouen una versió comentada de la *Vida de mestre Ramon* o *Vida coetània* i ofereixen una edició anotada de les dues versions més difoses de l'Art: l'*Art demostrativa* i l'*Art breu*. Però les *Selected Works / Obres selectes* també aborden les diverses facetes de la personalitat del creador de l'Art. L'accés al Llull teòric de la missió l'ofereix el *Llibre del gentil e dels tres savis*; el Llull mestre de laics el retrobem amb el *Llibre de meravelles* o *Fèlix*; el Llull científic se'ns presenta als *Començaments de medicina*; el Llull místic parla des de les *Flors d'amor e flors d'intel·ligència*. Alhora que posen a l'abast del lector general una visió rigorosa i desenteranyinada de Llull, les *Selected Works / Obres selectes* dibuixen el mapa d'una gran feina encara pendent per a la sistematització i la divulgació del que sabem sobre Llull i la seva obra. L'adveniment de les eines informàtiques a la dècada dels noranta del segle passat va revolucionar les disciplines historicofilològiques i Bonner en va ser un usuari pioner.⁸

6. Bonner, *L'Art i la lògica*, p. xxii.

7. Frances Yates, «The Art of Ramon Llull: an Approach to it through Lull's Theory of the Elements», reedició a *Llull & Bruno. Collected Essays I*, London: Routledge & Kegan Paul, 1982, 66; Frances Yates, *Assaigs sobre Ramon Llull*, pròleg Lola Badia, Barcelona: Empúries, 1985, 106.

8. Vegeu, més avall, l'article 26 (517-533).

La principal utilitat de la Llull DB per arribar a fer el cim de l'Art és el catàleg sistemàtic de les obres de Llull, herència del que Bonner va elaborar per a les *Selected Works* de 1985, i que les *Obres selectes* de 1989 van corregir i posar al dia. Les prop de dues-centes seixanta obres que reconeixem com a autèntiques de Llull van numerades dintre de quatre seccions cronològiques. La primera secció correspon a la *Lògica del Gatzell* i al *Llibre de contemplació*, obres produïdes abans que Llull parlés en absolut de la seva Art. La segona secció, que té dues etapes, correspon a les obres que Llull va escriure entre 1274 i 1290 a l'entorn de les dues versions més antigues de l'Art: l'*Ars compendiosa inveniendi veritatem* (1274) i l'*Art demonstrativa* (1283). La primera etapa conté vint obres conservades i la segona, divuit. La presència del número 4 i els seus múltiples en les figures d'aquestes arts primerenques fan que Bonner les hagi batejades com a *arts quaternàries*. A partir de l'*Ars inventiva veritatis*, de 1290, el catàleg de Bonner entra en la tercera secció i la numeració arriba fins al 84, xifra de les obres conservades que Llull va escriure d'acord amb el model operatiu de la fase ternària de la seva Art, presidida per agrupacions de tres components i els seus múltiples. Després de l'*Ars generalis ultima* i l'*Ars brevis*, de 1303-1308, Bonner fa començar una darrera secció del seu catàleg, la quarta, que enumera cent quinze obres, totes molt breus, que es poden datar fins al 1315 i que corresponen a la fase postartística.⁹ Aquesta manera de distribuir les obres per seccions permet de saber de primer cop d'ull amb quin esquema artístic hem de llegir un text de Ramon, perquè les successives formulacions de l'Art imposen canvis en la terminologia tècnica, que reflecteixen les reformes estructurals que Llull va anar introduint en el seu sistema. Catalogar l'obra de Llull en quatre fases proclama la centralitat de l'Art i, en conseqüència, encamina l'usuari a parar atenció a les formes de raonament demostratiu presents en els textos de Llull, tant si aquests són teològics com si són científics o literaris.

Quan Llull portava prop de trenta anys lluitant per aconseguir la formulació òptima de la seva Art, va escriure una *Lògica nova* en la qual, sense renunciar a la proposta de provar la fe per raons necessàries, adopta una part important dels recursos lògics de la tradició aristotèlica, sobretot el sil·logisme. L'edició crítica de la versió catalana d'aquesta obra va ajudar Bonner a acabar d'endreçar els campaments base i fer finalment el cim: per alguna cosa el llibre de 2007/2012 es diu *The Art and Logic / L'Art i la lògica*.

9. Vegeu, més avall, l'article 24 (489-498).

El punt d'inflexió entre la primera i la segona formulació de l'Art ajuda a penetrar en la ment del seu creador.¹⁰ Entre les diverses innovacions introduïdes per Llull crida l'atenció l'aparició d'un nou tipus de definició que s'instal·larà en les arts de la segona fase. Les noves definicions de Llull, «definicions per l'acció», no encaixen dins de la tradició escolar coetània. Són definicions del tipus «la bonesa és allò que fa el bé» o «l'home és aquell animal que hominifica». Bonner va preparar també aquest sector concret per poder penetrar en els recursos formals i terminològics de l'Art i el 2002 va publicar, en col·laboració amb Maribel Ripoll, el *Diccionari de definicions lul·lianes*.¹¹

La feina d'ordenació prèvia a l'ascens a la muntanya de l'Art que Bonner ha posat a disposició de la comunitat intel·lectual s'ha mantingut constantment actualitzada gràcies a la ductilitat de la Llull DB; una tasca en la qual s'ha comptat amb el suport del tècnic informàtic Miquel Hernández. Durant els darrers vint anys la Llull DB, que ha esdevingut un clàssic entre els portals informàtics d'autor, s'ha anat enriquint amb noves prestacions desenvolupades des del Centre de Documentació Ramon Llull de la Universitat de Barcelona.¹² Es tracta dels enllaços amb les versions digitals dels manuscrits lul·lians,¹³ de la indicació de la llengua original de cada una de

10. Josep M. Ruiz Simon coincideix amb Bonner en aquesta valoració de les obres dites de transició, com la *Lectura super figuras Artis demonstrativae* o el *Compendium seu commentum Artis demonstrativae*; vegeu els seus treballs «De la naturalesa com a mescla a l'art de mesclar (sobre la fonamentació cosmològica de les arts lul·lianes)», *Randa 19*, 1986, 69-99, i «La transformació del pensament de Ramon Llull durant les obres de transició cap a l'etapa ternària», dins *Actes de les Jornades Internacionals Lul·lianes. Ramon Llull al s. XXI. Palma, 1, 2 i 3 d'abril de 2004*, Palma – Barcelona: Universitat de les Illes Balears – Universitat de Barcelona, 2005 (Col·lecció Blaquerna, 5), 167-196.

11. Anthony Bonner i Maria Isabel Ripoll, *Diccionari de definicions lul·lianes / Dictionary of Lullian Definitions*, Barcelona – Palma: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears, 2002 (Col·lecció Blaquerna, 2), consultable en línia integrat al NGGL, <<https://nggl.ub.edu/definicions>>.

12. El Centre de Documentació Ramon Llull, <<http://stel.ub.edu/centrellull/ca>>, vinculat al Departament de Filologia Catalana i Lingüística General de la Facultat de Filologia i Comunicació, es va fundar el 2006 a l'entorn del Llegat Bonner, constituït pels materials de recerca sobre Llull en format paper, que anaven essent incorporats a la Llull DB en format electrònic. L'operació va implicar aportacions d'una colla de col·laboradors (vegeu <<http://www.ub.edu/llulldb/credits>>).

13. La major part gestionats des del Raimundus-Lullus-Institut, de la Universitat de Friburg, que va digitalitzar i posar en línia el seu fons de microfilms de l'obra llatina de Llull, <<https://lullus.ub.uni-freiburg.de/>>.

les dues-centes seixanta obres, de la inclusió de sinopsis del contingut de cada una i d'un nou apartat sobre documentació d'arxiu.¹⁴ Ja formava part, tanmateix, del disseny primitiu de la Llull DB el cens complet de les autocitacions de Llull, totes accessibles ara en pantalla. El cos de referències creuades entre les dues-centes seixanta obres de Llull és l'indici d'una circularitat interna, volguda per l'autor, i també de la unitat i singularitat dels escrits d'un pensador que presentava la seva obra com una solució alternativa —o «nova»— a la tradició filosòfica i literària d'Occident.¹⁵

III. FER FUNCIONAR LES ARTS DE RAMON LLULL

La tasca de seguir els fils en què Llull articulava els seus arguments, la de coordinar aquesta articulació amb les seves pròpies presentacions metodològiques, i l'exercici de resseguir l'ús que feia de certs conceptes (a partir de l'*Art demonstrativa* el seu vocabulari esdevé, d'una manera conscient, més precís i coherent), m'ha menat per camins que, quan vaig començar el llibre, no havia previst, fins al punt que sovint tenia la sensació que el llibre s'escrivia tot sol —o, més aviat, que era Llull qui l'escrivia— i que jo havia passat a ocupar el lloc d'un oient en una classe medieval provant de fer-ne una *reportatio* raonada. Aquest procés m'allunyà tant de les meves idees prèvies sobre l'Art de Llull que, quan la primera persona que llegí una versió inicial d'aquest llibre exclamà: «Aquest no és pas el Llull que jo conec», no vaig poder sinó respondre que aquell tampoc era el Llull que coneixia jo.¹⁶

Bonner comparteix amb Tomàs Le Myésier, el primer divulgador de l'obra de Llull,¹⁷ la capacitat de fer-se'n deixeble. Le Myésier va fer representar a la miniatura onzena del *Breviculum* com demanava permís al mestre per transitar per la seva obra i comprimir en un sol volum «els 155 llibres, els uns petits i mitjans, altres de grans», que Llull havia escrit «per amor de Déu i per la seva gràcia infusa».¹⁸ Bonner, a *The Art and Logic / L'Art i la lògica*, fa un pas

14. Gràcies a la col·laboració d'Elena Pistolesi, Fernando Domínguez i Maria Toldrà.

15. Vegeu, més avall, l'article 1 (37-56).

16. Bonner, *L'Art i la lògica*, p. xviii.

17. Vegeu la fitxa a la Llull DB <<http://www.ub.edu/llulldb/lullistes/66>>. Nascut a Arras a finals del s. XIII i mort el 1336, Tomàs Le Myésier fou canonge, metge, *socius* de la Sorbona, compilador de l'*Electorium* i del *Breviculum*.

18. <<https://quiestllullus.narpan.net/ca/breviculum/miniatures/11>>.

més i inspecciona els bastidors del gran teatre de l'Art: «Aquest és un llibre que s'ocupa del mètode, no del contingut; del com, no del què.»¹⁹

L'edició de l'Art *demonstrativa* a les *Selected Works / Obres selectes* acaba amb un apèndix²⁰ que mostra com s'articulen les respostes «artístiques» de dues qüestions: la 1 de la part IV, «si los elements simples entren en composició ab parts essencials o ab parts entegrals»,²¹ i la qüestió 1 «de les cambres de la novena figura» (que és la Figura Demonstrativa), «si Déus és».²² A *The Art and Logic / L'Art i la lògica*, Bonner justifica extensament els procediments demostratius del segon dels exemples, el de l'existència de Déu.²³ Aquesta justificació integra les explicacions prèvies sobre l'Art *demonstrativa* com a sistema de sistemes, constituïda per unes figures de contingut o «pacients» (A, V, X, Y i Z) i unes figures operatives o «agents» (S i T); les primeres i les segones permeten de treballar sobre unes altres figures, les que organitzen els principis de la teologia, la filosofia, el dret i la física dels elements, i que s'integren en una figura de figures que és la Figura Demonstrativa, l'única composta per rodes giratòries. Els mateixos instruments intel·lectuals que permeten determinar la manera com els elements (foc, aire, aigua i terra) entren en composició, són els que forneixen raons necessàries per provar l'existència de Déu. En el segon cas l'argumentació requereix tots els recursos de l'Art llevat de la Figura Elemental, mentre que el primer només es val de la Figura Elemental i de la Figura T.

19. Bonner, *L'Art i la lògica*, p. XIII.

20. L'apèndix és a les pàgines no numerades després de la 519, Bonner, OS I.

21. Bonner, OS I, 396. L'apèndix (vegeu la nota anterior) descriu de quina manera els principis majoritat/minoritat i concordança/contrarietat de la Figura T mostren que els elements entren en composició «per parts essencials», que vol dir que les formes i les matèries dels diversos elements es combinen entre elles formant una substància individual o «subpòsit», «que és una part integral (és a dir que compon cada element simple dins) dels quatre elements composts, cada un dels quals està compost essencialment de la forma composta i la matèria composta». Per al marc cosmològic d'aquesta qüestió, vegeu Carla Compagno, «The Liber Chaos and Ramon Llull's doctrine from creation to the generation of material substance in the sublunar world», *Comprendre. Revista Catalana de Filosofia* 21/2, 2019, 25-55.

22. Bonner, OS I, 400. L'apèndix citat a la nota 20 descriu com els principis de concordança/contrarietat de la Figura T i els d'ésser/privació i perfecció/imperfecció de la Figura X són analitzats per les potències de l'ànima humana de la Figura S, que tria entre veritat (Y) o falsedat (Z) a través dels valors positius i negatius de la Figura V, la de les virtuts i els pecats.

23. Bonner, *L'Art i la lògica*, 88-95.

L'Art *demonstrativa* explica com es poden aplicar els recursos en part lògics de la Figura T per transitar o «discórrer» per la realitat. Aquests recursos de la Figura T estan organitzats en cinc triangles de color: blau (Déu, operació, criatura), verd (diferència, concordança, contrarietat), vermell (començament, mitjà, fi), groc (majoritat, igualtat, minoritat) i negre (afirmació, negació, dubte). Per pensar la realitat cal disposar d'abstraccions que representen Déu i les seves qualitats (Figura A), la natura i els seus quatre elements (Figura Elemental), l'ànima humana i les seves tres potències (S). L'Art *demonstrativa* contreu la inacabable complexitat del real en uns emblemes dels tres regnes (el de la divinitat, el de la matèria, el de l'esperit) que s'expressen amb unes etiquetes unívokes que l'artista ha d'aprendre a manipular. Bonner facilita aquesta tasca d'usuari de l'Art *demonstrativa* amb les figures en color reproduïdes en un encartament del seu manual d'ús i sobretot amb el full desplegable amb els conceptes i l'alfabet de l'Art *demonstrativa*; aquest «mapa» es pot consultar a la dreta del llibre mentre es llegeixen les pàgines que el precedeixen. Avui dia és molt fàcil recórrer a una representació digital,²⁴ però Llull ja havia previst aquest problema de retenir mentalment el tauler de joc sobre el qual opera l'Art *demonstrativa*: recomanava reproduir les dades bàsiques en un suport de fusta o usar les falanges dels quatre dits majors de la mà esquerra per apunta-hi les lletres de l'alfabet de la Figura S.²⁵

L'Art *demonstrativa* és el resultat d'una complexa estratègia pensada per demostrar els catorze articles de la fe cristiana al marge de l'Escriptura i de les autoritats dels pares de l'Església. Llull s'hi veia abocat per un motiu pràctic: volia oferir «raons necessàries» als no creients, raonaments irrefutables que passessin per damunt de les discussions inacabables a partir de la lletra dels textos sagrats.²⁶ L'estratègia lul·liana implica trobar tècniques d'investigació de la realitat com les de la dialèctica aristotèlica, per això l'Art és «inventiva». L'Art també proporciona mitjans per arribar a conclusions necessàries, i per això és «demonstrativa». Però alhora és «compendiosa», perquè a partir d'un conjunt limitat i finit de principis —per exemple, els del desplegable del manual de Bonner—, permet de «trobar» un nombre i una varietat il·limitada d'arguments. L'Art és un sistema unitari de pensament, per

24. <<https://quiestlullus.narpan.net/ca/figures-de-lart-demonstrativa>>.

25. Per a la mà lul·liana reproduïda del manuscrit de la Biblioteca Marciana de Venècia VI 200, vegeu l'enllaç de la nota anterior i Bonner, OS I, 288.

26. Vegeu, més avall, l'article 7 (151-177).